

Valvasor, Vitezović i Slava Vojvodine Kranjske

Mihela Melem Hajdarović

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

SAŽETAK: Od 1678. dvorac Bogenšperk kulturno je središte u kojem je Valvasor uredio bogatu knjižnicu, osnovao radionicu i tiskaru za bakrorez, okupio više majstora (slikara i bakrorezaca) iz Nizozemske i Njemačke te književnike (među njima i Pavla Rittera Vitezovića) koji su surađivali na izradi kapitalne četverosveščane enciklopedije *Slava Vojvodine Kranjske*, objavljene 1689. U članku se iznose okolnosti pod kojima je enciklopedija nastala, a podastrti su i podatci koji pokazuju kako je ta enciklopedija i danas važan izvor za geografska, historijska i etnografska istraživanja prostora Vojvodine Kranjske. Ipak, posebna pozornost posvećena je samo jednom dijelu Vojvodine Kranjske – području Istre i Liburnije, koje su i danas dio Republike Hrvatske.

Ključne riječi: *Janez Vajkard Valvasor; Pavao Ritter Vitezović, Slava Vojvodine Kranjske; Kranjska; Istra; enciklopedija; bakrorez; zemljovidi*

Uvod

Valvasor¹ i Vitezović², obojica polihistori podrijetlom iz plemićkih obitelji³, po-
hađali su studij retorike kod isusovaca, voljeli tiskarstvo i bakroreze. Stoga je posve
logično da su postali prisni prijatelji i suradnici. Vitezović je kod Valvasora boravio
relativno kratko (1676–77), ali je to razdoblje tako snažno utjecalo na dvadesetpetogo-
dišnjega Vitezovića da je definiralo cijeli njegov životni put. Klaić (1914: 22, 28, 30) o
njihovu odnosu piše: »Učeći razna umijeća kraj svoga domaćina i pomažući ga pri
pribiranjju gradje za njegovo djelo (...) mnogo je radio i na polju umjetnosti i na polju
znanosti. A nije ni sustao gradeći latinske i hrvatske stihove. Vrlo je vjerojatno, da je
Ritter pomagao svoga domaćina i pri drugim djelima, ako ne umjetničkim radnja-
ma, a to zborom i savjetom«. Bratulić (1994: 6) piše o načinu na koji je Vitezović ra-
dio⁴: »Odlazi na teren s blokom za skiciranje i crta gradove i kule koje je kasnije pre-
nio na bakrene ploče«.

Valvasor se pripremao za izradu svojega najvećeg i najopsežnijeg djela u kojem
je namjeravao opisati Vojvodinu Kranjsku, stoga je trebao spretnne suradnike. Jedno-
ga od njih pronašao je i u Pavlu Ritteru Vitezoviću, svojem ambicioznom učeniku
koji je vladao izradom crteža i priređivao ploče za bakroreze, a kao rođeni Senjanin
dobro je poznao prostor Istre, Bele krajine⁵ i ostala područja uz granicu s Osman-

¹ Valvasor, Johann Weichard (slov. Janez Vajkard) (Ljubljana, 28. V. 1641 – Krško, 19. IX. 1693),
slovenski polihistor talijanskoga podrijetla. Posjedovao je bogate zbirke knjiga, umjetnina, rukopisa, gra-
fika, novca, plemićkih grbova, matematičkih instrumenata i artefakata. Svoj dvorac Bogenšperk kraj
Litije pretvorio je u središte u kojem je okupljao suradnike koji su radili na kartografskim, topografskim
i historiografskim djelima o Kranjskoj i Koruškoj te monumentalnom geografsko-povijesno-etnografs-
skom djelu *Slava Vojvodine Kranjske*. Jedan od njegovih pomagača bio je i P. Ritter Vitezović. Član je
Royal Societyja u Londonu (od 1687). Zbog visokih tiskarskih troškova prodao je dvorac i sve zbirke.
Knjižnicu i grafičku zbirku kupio je zagrebački biskup A. I. Mikulić (1690) i tako utemeljio Metropol-
itansku knjižnicu. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63795>, pristupljeno 1. X. 2013)

² Vitezović Ritter, Pavao (Senj, 7. I. 1652 – Beč, 20. I. 1713), hrvatski polihistor. Bio je senjski za-
stupnik na Saborima u Sopronu, Požunu i Beču, poslanik hrvatskoga bana i staleža na Dvoru i pri
Ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču (1684–87) te naslovni podžupan Like i Krbave (od 1691). Vodio je
Zemaljsku tiskaru u Zagrebu (1694–1706), a kao predstavnik hrvatskih staleža sudjelovao je u komisiji za
određivanje hrvatsko-osmanske i hrvatsko-mletačke granice (1699–1701) te bio dvorski savjetnik Leopold-
da I. (1700–03). Uz historiografske, pisao je i leksikografske radove te pjesme i poslanice. ([http://www.en-
ciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64910](http://www.en-
ciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64910), pristupljeno 1. X. 2013)

³ Možda su se zbog toga obojica bavila stematografijom.

⁴ Vitezović je već izučavao izradu karata kod kartografa Georga Matthäusa Vischera, na pri-
mjeru topografskih karata Gornje i Donje Austrije (*Archiducatus Austriae Superioris Geographica Des-
criptio* i *Archiducatus Austriae Inferioris Geographica Descriptio*) koje je Vischer izradio neposredno prije
Vitezovićeva dolaska (1669–74), a vjerojatno je upoznao i proces izrade bakrorezne karte, koju je Vischer
s A. Trostom izrađivao za područje Štajerske (*Styriae Ducatus Fertillissimi Nova Geographica Descriptio*,
1678) (Melem Hajdarović 2013).

⁵ Područje između rijeke Kupe na jugu i istoku te Žumberačke gore na sjeveru; pod vlašću
Habsburgovaca (od XIV. st.) često izloženo osmanskim prodorima, naseljavali su ga i mnogi bjegunci iz

lijama. Valvasoru je to bilo iznimno važno jer je i te prostore želio uključiti u svoje djelo: Istru kao susjedni prostor Kranjskoj, a ostatak Hrvatske kao pogranični prostor s kojega je stalno prijetila opasnost od osmanskih prodora.

Valvasor i cjelokupan njegov rad slabo su obrađeni u Hrvatskoj. Ono o čemu se pisalo najčešće je i bilo vezano uz *Slavu Vojvodine Kranjske*. U Sloveniji je nešto bolje, ali *Slavu Vojvodine Kranjske* sustavno je obradio Branko Reisl tek 1983. godine. Većina radova o Vitezoviću tijekom posljednjih nekoliko godina bavi se njegovim leksikografskim i historiografskim (nacionalni identitet, heraldika) radom. Vitezovićev i Valvasorov odnos i njihov zajednički rad najčešće se spominju samo kao jedna od crtica među njihovim biografskim podacima. Kako se 2013. obilježava 300. obljetnica Vitezovićeve smrti, očekuju se novi znanstveni radovi kojima će okosnica biti Vitezović i njegov rad. Neki od njih vjerojatno će se naći u monografiji *Pavao Ritter Vitezović u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, koju je izdala Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Krajem rujna Hrvatski studiji su održali treću međunarodnu kroatološku konferenciju pod naslovom *Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba*. Smatram da je ipak najbolji pregled Vitezovićeve života i rada donio Vjekoslav Klaić 1914. u knjizi *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713)*. Enciklopedija *Slava Vojvodine Kranjske*, sama za sebe, iscrpan je izvor podataka, a danas se u arhivskim spremištima još uvijek može pronaći. U nastavku članka detaljnije će se analizirati enciklopedička obilježja *Slave Vojvodine Kranjske*, s naglaskom na njezine sastavnice koje obrađuju prostor današnje Republike Hrvatske. No, zbog opsežne građe koju *Slava* donosi (čak i za prostor koji je primarni cilj ovoga istraživanja), u nastavku su detaljnije obrađeni samo pojedini njezini segmenti.

S obzirom da su Valvasorovi opisi Istre i Liburnije u ovom radu striktno deskriptivni, bilo bi ih zanimljivo problematski obraditi u nekom drugom znanstvenom radu. U istraživanju koje slijedi bit će zanimljivo utvrditi okolnosti u kojima je enciklopedija nastala, kakva je njezina koncepcija, odnosno na koji je način (prema kojim kriterijima) Vitezović prikazao željeni prostor, kakvu je toponomastiku koristio, kako je topografski prikazao prostor, kakva je mreža naselja te kakve su etnografske komponente.

1. Pripreme

Pripreme za *Slavu Vojvodine Kranjske* sastojale su se od izrade nekoliko atlasa bakroreza. Prvi od njih Valvasor je nazvao *Topografija sadašnje Vojvodine Kranjske*

ostalih hrvatskih krajeva (uskoci). (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6687>, pristupljeno 1. X. 2013)

(*Topographia Ducatus Carnioliae Moderna⁶*, 1679). Atlas se sastojao od bakroreza kranjskih i istarskih gradova, varoši, trgova i gradina te samostana u gradovima, koji nisu bili popraćeni tekstom. Atlas na početku donosi Valvasorov tekst, posvećen zemaljskim staležima⁷, i Vitezovićevu posvetnu pjesmu (oba teksta na latinskom) te na kraju popise veduta i vlasnika gradova na njemačkom i slovenskom jeziku. Od ukupno 316 bakroreza, Vitezović je za atlas, prema Klaiću (1914: 29), izradio 54, a prema Blažević (2012: 435) 60 bakroreza. U izradi bakroreza pomagali su i Andrija Trost i Peter Mungerstorff. Valvasor je gotovo dvije trećine tih bakroreza koristio kasnije u *Slavi Vojvodine Kranjske*.

Jedan od atlasa⁸ posvetio je i Koruškoj. Nazvao ga je *Suvremena topografija nadvojvodstva Koruške (Topographia Archiducatus Carinthiae moderna⁹*, 1681). Taj atlas ima 223 bakroreza, složenih abecednim redom, popraćenih tekstom. U uvodu su Valvasorova posveta »slavnim zemaljskim staležima nadvojvodine Koruške«, Vitezovićeva pjesma na latinskome te popis vlasnika koruških gradova. Ta topografija imala je još jedno izdanje 1688., i to *Cjelovitu topografiju staroga i sadašnjega nadvojvodstva Koruške (Topographia archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa)*, u kojoj Valvasor donosi opći opis Koruške, detaljne opise krajolika i povijesni pregled te 233 bakroreza, abecedno posložena. U uvodu su alegorična skica Koruške, posveta koruškim zemaljskim staležima, pozdravne pjesme Vitezovića (na latinskom) i Erazma Franciscija¹⁰ (na njemačkom) te zemljovid i kratak opis Koruške.

⁶ Puni naslov glasi *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster vndt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Hertzogthumb Crain. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain im Jahr 1679. Mit sonderbahrem Fleiß durch Johann Weichart Valvasor.*

⁷ Kranjska, povijesna slovenska pokrajina na prostoru Gorenjske i dijelu Notranjske, samostalna kao politička upravna jedinica. Kao Kranjska marka bila je dio Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti (973–1806). Bila je pod vlašću akvilejskoga patrijarha (1077. i 1093), vojvode Fridrika Babenbergovca (1232), češkoga kralja Otakara II., grofa Majnharda Tirolskoga (potkraj XIII. st.) i Habsburgovaca (1335–1806, 1815–1918) te jedna od francuskih Ilirskih pokrajina (1806–15). Vojvodstvom je postala 1364. Dualistički poredak (zemaljski knez – zemaljski staleži) ima od XV. do polovice XVIII. stoljeća. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33735>, pristupljeno 1. X. 2013)

⁸ Valvasor je izradio i album lamberskih gradova, ali u radu će biti govora samo o djelima (poprijemlje enciklopediji) koja je ostvario u suradnji s Vitezovićem.

⁹ Puni naslov glasi *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae, das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster vndt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Ertz-Hertzogthumb Khärndten. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain im Jahr 1681. Mit sonderbarem Fleiß durch Johann Weichart Valvasor.*

¹⁰ Francisci, Erasmus (Lübeck, 19. XI. 1627 – Nürnberg, 20. XII. 1694), slovenski polihistor. Na enciklopediji *Slava vojvodine Kranjske* obavljao je poslove lekture, slaganja sloga i redakcijske poslove (Glonar 2009).

2. *Slava Vojvodine Kranjske*

Mnogobrojne pripreme, ali i utjecaj Janeza Ludovika Schönlebena, koji je već 1681. objavio jedan svezak *Stare i nove Kranjske*¹¹, rezultirali su objavom najvažnijega i najopsežnijega, ali ujedno i posljednjega Valvasorova djela: četverosveščane historijsko-geografsko-etnografske enciklopedije *Slava Vojvodine Kranjske (Die Ehre des Herzogthums Crain, Nürnberg 1689)*. Klaić (1914: 20) o Valvasorovu pothvatu piše: »Valvasoru je za izvadjanje tako ogromnoga zadatka trebalo i suradnika svake ruke kao spisatelja, učenjaka, risača, pače i bakrorezaca«. Valvasor je sve njih okupio u svojem dvorcu u Bogenšperku kraj Litije u Kranjskoj, u kojem je uredio bogatu knjižnicu (sastojala se od knjiga, umjetnina, rukopisa, grafika i artefakata, sakupljenih tijekom mnogobrojnih putovanja) te osnovao radionicu i tiskaru za bakrorez.

Njegovi suradnici bili su crtači Janez Koch¹², Johannes Wirix (Wierix, Werex)¹³, Joh. Alex. Boener, Matija Greyscher¹⁴, bakroresci P. Ritter Vitezović¹⁵, Andreas Trost¹⁶, Peter Müngersdorff¹⁷, Bartl Jernej Ramschissl¹⁸, J. Azelt (Atzelt) i Fl. Schnabell te književnik i redaktor izdanja Erazmo Francisci. Nekoliko bakroreza nije potpisano.

Valvasor granice Vojvodine Kranjske opisuje ovako: »Danas su na sjeveru Koroška i Štajerska, na jugu Istra (gdje su najveći dio sela) i na Flanatički zaljev (koji se također naziva Golfo Carnero), odnosno na istarski, ilirski i liburnijski morski zaljev; sve do Dalmacije i Liburnije. Na istoku se dotiče Hrvatske i Slovenske marke¹⁹, na

¹¹ Drugi svezak trebao je iznijeti povijesne događaje i geografski opis Kranjske nakon 1000. godine, ali nikada nije objavljen.

¹² Koch, Janez (Johann) (Novo mesto, o. 1650 – Novo mesto, 1715), slovenski slikar i crtač. Potpisivao se: I. Koch.d.; Io: Koch.del. Izradio je 74 nacrti za bakroreze u *Slavi vojvodine Kranjske*. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

¹³ Wirix (Wierix, Werex), Johannes (Ivan), djelovao između 1600. i 1625. godine, flamanski slikar, vjerojatno izrađivao predloške za bakroreze. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

¹⁴ Greyscher, Matija (Mathias) (Ljubljana, ? – Budimpešta, 1689), slovenski bakrorezac. Koristio inicijale M. G. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

¹⁵ Vitezović se potpisivao kao: Paulus Ritter sculpsit, P. Ritter sculpsit, P. Ritter sculp., P. R. sculpsit, P. R. sculp, Paul Ritter fecit, P. Ritter fecit, P. R. fecit, P. R. fec., P. R. f., Ritter fecit., P. R., R. (Ubel 1952).

¹⁶ Trost, Andreas (Andrej) (Deggendorf, Njemačka, ? – Graz, 8. VI. 1708), austrijski grafičar i kartograf. Potpisivao se kao: A. Trost. f., AT:f., An: Trost: f, T., Andeas Trost feulpsit, Trost. f., Andeas Trost sculpsit. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

¹⁷ Müngersdorff, Peter, djelovao u drugoj pol. XVII. stoljeća. Slovenski bakrorezac, potpisivao se: P. Mungerstorff, M. P. i P. Mun. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

¹⁸ Ramschissl, Bartl Jernej, djelovao u drugoj pol. XVII. stoljeća. Slovenski slikar. Crtao je grbove za 9. knjigu *Slava vojvodine Kranjske*. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

¹⁹ Slovenska krajina ili Slovenska marka, prostor Donje Koroške, pokrajina Svetog Rimskog Carstva (srednji vijek), zatim dio Savinjske marke (od oko 960.), Vojvodine Koroške (od 976) te Vojvodine

zapadu Furlanije i manje linije Beneškoga zaljeva odnosno Jadranskoga mora²⁰«. Valvasor dijeli Kranjsku na pet dijelova – Gornju Kranjsku ili Gorenjsko, Donju Kranjsku ili Dolenjsko, Srednju Kranjsku ili Metlički kraj i Nutarnju Kranjsku ili Notranjsko i na Istru, s čime se ne slaže Klaić (1914) koji Kranjsku dijeli na četiri prvospomenuta dijela (kotara) – bez Istre. Tako Valvasorova Kranjska obuhvaća puno veći prostor od prostora povijesne slovenske pokrajine Kranjske jer opisuje i susjedne Kastavštinu (Kastavsku gospoštiju²¹) i Pazinsku knežiju²² (austrijsku Istru, koja je predmet interesa Kranjskih staleža jer je od 1374. pridružena /ne i pripojena/ Kranjskoj) te susjednu Hrvatsku (Senj, Rijeka, Karlovac, Brinje, Zagreb, te Morsku /Primorsku/²³, Slavonsku i Bansku krajinu).

Slika 1. *Die Ehre des Herzogthums Krain*, naslovnica

Kranjske (od 1036). Od 1077. pod upravom Akvilejske patrijaršije. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33735>, pristupljeno 1. X. 2013)

²⁰ »Kratka topografija kot priprava za naslednjo popolnejšo«, knj. 2., pogl. 1., U: Rupel 1951.

²¹ Kastavska gospoštija, područje između grada Rijeke i Učke. Upravno i sudsko sjedište od srednjeg vijeka je Kastav, od XIX. st. tu ulogu preuzelo je Volosko. Život u općini ureden je zakonima i statutima (Kastavski, Veprinački, Mošćenički). Pod vlašću pulskog biskupa, gospode Devinske (od 1139), grofova od Walseea (od 1399), Habsburgovaca (od 1466), Družbe Isusove (od 1625), carske komore (od 1773) te viteza Thieryja (od 1784) i baruna Đ. Vranyczanyja (od 1843). Rapallskim ugovorom (1920) podijeljena je između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, od 1945. u cijelosti je pripala Hrvatskoj (kao dio Jugoslavije). (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30748>, pristupljeno 1. X. 2013)

²² Pazinska knežija povijesni je naziv za austrijski dio Istre. U širem smislu podrazumijeva sav istarski dominij pod Habsburgovcima, a u užem smislu samo pazinsko vlastelinstvo kao privatni posjed kuće Habsburg. U XVI. st. Pazinska knežija obuhvaća gospoštije Lupoglav, Kožljak, Kršan, Grdoselo, Paz, nadarbinu Gologoricu, samostan Sv. Petar u Šumi i posjede pičanskoga biskupa. Dio knežije prodali su 1701. Komori Unutrašnje Austrije braća Ivan Ferdinand (Johann Ferdinand) i Franjo Karlo (Franz Karl) Auersperg (vidi bilješku 59). Prestaje postojati Mirom u Campoformiju (1797).

²³ Primorska (Morska) krajina, sastoji se od Senjske velike kapetanije i Otočke kapetanije (XVII. st.). Središte joj je bilo u Senju, a bila je dijelom Karlovačkoga generalata. Ukinuta je 1746. prilikom preustroja i podjele Karlovačkoga generalata (na pukovnije). (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55422>, pristupljeno 1. X. 2013)

Prvi naslovni listovi donose pjesmu na njemačkome jeziku kojom se slavi Kranjska, zatim slijedi naslovni list, posveta kranjskim zemaljskim staležima i Valvasorov portret. Potom slijede mnogobrojni uvodni tekstovi, većinom čestitarskoga karaktera. Prvi, na njemačkom jeziku, napisala je austrijska barokna pjesnikinja Katarina Regina von Greiffenberg²⁴, zatim slijedi Vitezovićeve pjesma na latinskom, u kojoj Valvasora naziva »illustrissimi domini, domini«, te pjesma Jožefa Sisentschellija²⁵ *Zaštitno vošenje te krajnske dežele*, pisana slovenskim i latinskim.

Koliko je Valvasor cijenio svoga učenika vidi se i po tome da je među posvetne pjesme priložio dvije Vitezovićeve pjesme na hrvatskom i latinskom jeziku. Prvu, pisanu u dvanaesteru, nazvao je *Hrvatkinja (Hërvatkinga)*. Puni posvetni naslov pjesme glasi:

Knygam,
Kranjfkí Orfzag izpisujuchim,
Prefzvitloga Gofzpodina,
Gofp: Ivana Bajkharda Valvazora,
Szlobodnoga Gofzpodina od mudje, i novoga dvora, Gofzp: ù
Bogenspergu i Szvitloj goriczi, dolnyaga Kraja orfzaga Kranjfkzoga
Pissacsckoga Kapitana, i Kralyeve ù Angly Drushbe uda,
Hërvatkinga.

Tom pjesmom Valvasoru čestita na objavljivanju knjige *Kranjski Oszag*. U njoj opisuje i nesretnu prošlost Hrvatkinje koja ju je zadesila nakon što je, u borbi s Osmanlijama, ostala bez gradova, sinova (sve samih junaka – Herkulâ i Hektorâ) i kraljevskih dvorova po kojima mora gledati kako gmižu turske zmiје (kaće), što se vidi iz sljedećih stihova:

Z' orfzaga bõj moga, takve domovine
nevidis drugoga neg pufzte zidine. (...)
A mefzta oftala za Kralye i bane
od mene fzu palla pod turfzke pogane. (...)

²⁴ Katarina Regina von Greiffenberg (dvorac Seisenegg u blizini Viehdorfa, Donja Austrija, 7. IX. 1633 – Nürnberg, 10. IV. 1694), austrijska pjesnikinja (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013).

²⁵ Sisentschelli (Sisenthal, Zizenčeli), Jožef (Josephus) (Ljubljana, 1658 – Ljubljana, 1714), vjerojatno pseudonim slovenskoga isusovca i profesora Lj. Franca Siezenheima. (Miklavčič 2009)

Tifzuchfzam herkulov, i Hectór rodilla,
a brój od vitezov bogufzam pufztilla. (...)
I dàprem fžad' fztrajam Kralyeufzke polacse,
po koih zglyedavam plazit turfzke Kacse.

Drugu pjesmu, pisanu u osmercu, nazvao je *Dalmacija (Dolmacia)*. Puni posvetni naslov pjesme glasi:

Varhu Kgnieg, od fšifanja Rurfaga Kragnfkoga,
Prifvitloga Gofpodina,

Gofp: IVANNA BAIKARDA VALVAZORA,

Slobodnoga Gofpodina ad Galneka, i Nova dvora, Gofp: u' Bogenspergu,
i fvitloj gorici, doligne ftrane od Rurfaga Krangnskoga nad piscima
glavara, i Kraljevskoga drustva u Anglii uda,
Dolmacia.

Kao što se vidi pjesma je nastala povodom pisanja knjige o *Rusagu Kranjskom*. Posvećena je Valvasoru i u njoj Vitezović konstatira da Dalmaciji nakon slavne povijesti valja gospodare slušati – cara Leopolda (Cesar), koji sada drži njezinu krunu, i Mlečane (Mnečiči), koji gradovima vladaju:

Obirala iefam Kraglia
izmed finkov nigda moga:
fada fklopit ruke valya,
gofpodara flussat fvoga:
Cefar Krunn darxi fada,
a f'gradima mnečich vlada.

Nakon toga dolaze *Al Librum Chronico – Topographicum* Johanna Ludwiga Prascha²⁶, *Allusio ad Illustissimum Dom. DN. Authorem* Johanna Gregorija Dolnits-

²⁶ Prasz, Johann Ludwig (slov. Prasz, Janez Ludvik) (Regensburg, 1637 – Regensburg, 11. VI. 1690), njemački i latinski pisac i poetičar. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

chera²⁷, *Allusio panegyrica* Joannesa Baptiste Petermannusa²⁸, te tekstovi bez naslova Christophorusa Wegleitera²⁹ (na njemačkom) i Johannes Gabriela Majera³⁰ (na latinskom).

Potom slijede Valvasorov predgovor, u kojem se između ostaloga obraća i »štovanom čitaocu slave dostojnomu austrijskome nadvojvodi Albertu«, Franciscijev predgovor te popis gotovo 1300 izvora³¹ korištenih pri izradi enciklopedije.

Slava Vojvodine Kranjske pisana je na njemačkom jeziku³², dvostupčano, s bilješkama na marginama. U četiri sveska donosi 15 knjiga. Svaka knjiga i poglavlje u podnaslovu sadrže poprilično opsežan i temeljit opis onoga o čemu će biti govora u dotičnom poglavlju, tekst je popraćen kartama i mnogobrojnim bakroreznim vedutama. Enciklopedija ima ukupno 3532 stranice, 24 priloga i 528 bakroreza. Na zanimljiv, nepretenciozan način Valvasor u njoj piše o svemu što misli da bi njegova čitatelja moglo zanimati.

Svoju zamisao o tome kako bi enciklopedija trebala izgledati Valvasor iznosi Thomasu Galeu³³, tajniku Royal Societyja u Londonu, kojemu 1687. piše: »Knjiga sadrži sljedeće: porijeklo imena Kranjske, prve stanovnike, kranjske vojvode, kranjske vladare, sve službe u Kranjskoj, običaje, različite narodne nošnje, jezike, navike stanovništva, biskupe, svećenike, religiju, upravu, vojsku, floru i faunu, rude, gore, rijeke, klimu, zanimljivosti, rijetkosti, pisce, plemićke grbove, naše turske međe s Hrvatskom u Slavoniji i Dalmaciji i naposljetku sve što se tiče Kranjske« (Rupel 1951: XV).

²⁷ Dolnitscher, Johann Gregori (slov. Dolničar, Janez Gregor) (Ljubljana, 10. III. 1655 – Ljubljana, 3. X. 1719), slovenski pravnik i povjesničar. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

²⁸ Petermannus, Joannes Baptista (slov. Petermann, Janez Krstnik).

²⁹ Wegleiter, Christophorus (Krištof) (Nürnberg, 22. IV. 1659 – Altdorf bei, 16. VIII. 1706), njemački protestantski teolog i pjesnik. (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013)

³⁰ Majer, Johannes (Janez) Gabriel

³¹ Valvasor često i sam prikuplja podatke, njih je posebno označavao napomenama – *Collectio mea* (Moja zbirka), Notae et Collect. Mea (Sam sakupio i zapisao) ili *Ex Collectan. Meis* (Iz mojih zbirki) (Ubel 1952).

³² Valvasor je vjerojatno svoj način razmišljanja oblikovao pod utjecajem njemačkih humanističkih povjesničara, a presudnu ulogu u odabiru njemačkoga jezika možda je imala i činjenica da je Kranjsku (dugo pod vlašću Habsburgovaca) i dalje smatrao dijelom Austrije i Njemačke. Tijekom srednjega vijeka u Kranjsku se stalno useljavalo njemačko stanovništvo pod utjecajem kojeg su se domaće plemstvo i puk germanizirali. Valvasor u enciklopediji koristi i kranjski jezik (Crainerisch), najčešće kada želi prenijeti informaciju o toponimu.

³³ Gale, Thomas (?), 1636 – ?, 8. IV. 1702), engleski znanstvenik i klerik, član Royal Societyja (od 6. XII. 1677) (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013).

Das I. Capittel.

Von der Vermuthlichkeit, daß die Crainerische Gegend auch vor der Sündflut bewohnt gewesen.

Inhalt.

Unterschiedliche Ursachen, daraus die Veränderungen der Einwohner eines Landes erfolgen. Ob es unglücklich wie Strabo will, daß die Cimbrer durch eine Uebersflut vertrieben worden. Ob auch Japodia seine Einwohner jemals habe verändert? Ob vermuthlich, daß Crain auch vor der Sündflut bewohnt worden? Schein-Gründe für das Nein und für das Ja. Wobey sich unterschiedliche Frag-Gründungen veranlassen, als: Was Jertis für eine Land-Gegend? Ob Crain (oder Gailhorn) der Nilstrom? Ob durch Chus Morenland verstanden werde? Ob der babylonische Thurmbau aus bloßer Aurcht der Zerstreuung angefangen?

Die Veränderung bestehet in dieser Welt, als in ihrem eignen Reich, und führet nicht nur einzelne Leute, sondern auch ganze Nationen auf ihrer Wandelbarkeit von einem Zustande in den andern. Auf ihrem Erlebens-Sande füllet sowohl die Beschaffenheit unsehr Glücks, als Leibes. Sie dringet mit ihrem Bescheß sich ein zu unsren benehlichen und unbenehlichen Sachen, verseyt beydes, Menschen und Gütter, von einem Staate auf den andern, und auch Völkern von einem Volk auf den andern, so lange, bis derjenige in seiner grossen Herrlichkeit hervor leuchtet, von dem die heilige Weisung uns versprochen, sein Königreich werde auf sein ander Volk kommen. Unterschieden muß Alles, was Irdisch, sich wechsellüflichen, und den Früchten dieser Welt der Thron in steter Ungeheßlichkeit seiner Freyheit gittern; weil das Ziel der Beharrlichkeit dem allein bewußt, der allein ewig beharret, und dessen Nahme sein Ende nehmen.

Darum müssen nicht allein jedwede Menschen, sondern auch alle Völker zu diesem Spruch mit einstimmen: „Wir haben die keine bleibende Stätte.“ Wie wol sie einem gelanten Volk viel länger und beharrlicher bleibet, als Jenlichem in-

sonderheit. Denn jedwede Menschen verlieren ihre Stätte, wie eine Fecht-Staum von dem Nord-Sturm des Todes, ganze Völker aber, es geschehe über kurz oder lang, über hundert, oder tausend Jahre, durch das Gebrauche gewaltiger Kriegs-Entpörungen; wodurch nicht allein Verge und Götze, sondern auch wol die, so auf Bergen oder Höhen wohnen, umgelegt und verseyt werden. Durch die martialische Operationen muß mancher Hügel sich abtragen, und gleichsam den Keyß die Spitze wollet sich fagen lassen, hingegen mancher einer Berg einen hohen Hügel gewinnen, Schanzen, Palleyen, Wallwerke, Thürne über sich nehmen, und sich fast in lauter Hügel veruandeln. Aber durch die ranke und tyrannische Kriegs-Wirkung muß auch Mander seinen Erb und Rauch verlassen, sein Völkchen veräußern, und eine Stätte suchen, da er den Mut-Schall der feindlichen Trompeten nicht höre. Ja es wird durch so hohe Kriegs-Arbeit mancher jämlichster Volk aus seinem Lande getrieben, und in die Kerne weggeworffen, indem sich ein stärkeres mit Gewalt einbringt, und daran also zur Ferberge kommt, wie die Stachel-Sau zu der Schlangen im Nest.

Solche Verban und Verseyung der Völker entsetzt gemeinlich aus gütlichem

Slika 2. Die Ehre des Herzogthums Crain, naslovnica 1. poglavlja 5. knjige

Tablica 1. Popis svezaka, knjiga, poglavlja, priloga i sadržaj *Slave Vojvodine Kranjske*

Svezak	Knjiga	Tehnički podatci	Sadržaj
1	1	8 poglavlja i 7 ilustracija	Rasprava o imenima naroda koji su od najstarijih vremena naseljavali Kranjsku te o imenu Kranjske.
1	2	83 poglavlja, 1 prilog i 27 ilustracija	Kratka topografija ili krajolik Kranjske kao priprava za iduće, potpunije djelo. Valvasor opisuje svaki od pet dijelova Kranjske.
1	3	38 poglavlja, 1 prilog i 12 ilustracija	Piše o planinama, rijekama, jezerima, klimi, flori i fauni te rudama i rudnicima.
1	4	53 poglavlja, 1 prilog i 7 ilustracija	Piše o prirodnim rijetkostima, jamama, podzemnim vodama, a daje i temeljit opis Cerkniskoga jezera.
2	5	16 poglavlja i 13 ilustracija	Obrađuje povijest naroda koji su Kranjskom vladali do uspostave franačke vlasti. Donosi i dodatak o rimskim naseljima i kamenim natpisima.

2	6	11 poglavlja, 1 prilog i 12 ilustracija	Piše o jeziku, narodnim nošnjama, običajima i tradiciji. Prilog donosi popis (domaćih) kranjskih pisaca i njihovih djela.
2	7	17 poglavlja i 8 ilustracija	Donosi povijest religije. Piše o poganstvu, pokršćavanju, protestantizmu i protureformaciji te modernim vjerskim običajima i praznovjerju.
2	8	1 prilog i 12 ilustracija	Navodi svece, patrijarhe, biskupe, redove i župe u Kranjskoj.
3	9	12 poglavlja i 38 ilustracija	Obraduje upravu, sudstvo i plemstvo. Donosi i grbove plemićkih obitelji.
3	10	30 poglavlja, 1 prilog i 8 ilustracija	Donosi povijest vojvodine i zemaljskih knezova.
3	11	13 priloga i 324 ilustracije	Opširna knjiga gradova koja abecednim redom donosi opis i bakroreze gradova, trgovišta, dvoraca i samostana u Kranjskoj. Posebno obraduje Ljubljanu.
4	12	13 poglavlja, 4 priloga i 18 ilustracija	Opisuje turske i kršćanske prostora Hrvatske i morsku granicu te utvrde.
4	13	6 poglavlja, 15 ilustracija	Piše o prapovijesti.
4	14	26 poglavlja, 10 ilustracija	Donosi povijest od rimskog doba do uspostave austrijske vlasti.
4	15	34 poglavlja, 1 prilog i 21 ilustracija	Godišnjak Kranjske pod austrijskim vladarima.
4		69 stranica	Kazalo (naknadno napisano).

Izvor: *Slava Vojvodine Kranjske*, 1689.

Uz Valvasora, kao pisac enciklopedije javlja se i E. Francisci. Smatra se da je upravo on napisao 1. i 5. knjigu te barem djelomično 10. i 13. knjigu. Iz prethodno spomenutoga pisma Galeu vidi se i da Valvasor u početku uopće nije planirao takav sadržaj 2. knjige u kakvom je objavljena, ali kako nije uspio dovršiti veliku geografsku kartu Kranjske, svu prikupljenu građu za nju iznio je u ovom poglavlju.

Posebnost enciklopedije su i paginacije 11. i 12. knjige koje su izuzete od paginacija ostatka enciklopedije i posebne za svaku od ovih knjiga. Te dvije knjige posebno su zanimljive i zbog svojega sadržaja. Naime u 11. knjizi, najopširnijoj u enciklopediji, Valvasor opisuje Istru te po unaprijed uspostavljenom redu za svako naselje donosi naziv (tablica 2.), njegov položaj, izgled zdanja (naselja) i okolice, navodi podatke o prvim vlasnicima, njihovim nasljednicima, najvažnije događaje toga kraja te

prilaže vedute istarskih gradova. U 12. knjizi donosi zemljovid Hrvatske³⁴ (u manjem mjerilu) te podatke za zapadnu Hrvatsku, za koju je Vitezović izradio većinu predložaka veduta hrvatskih gradova i utvrda (npr. za Viroviticu, Zagreb, Bihać, Petrinju, Sisak, Karlovac, Rijeku, Slunj, Skrad, Senj i Ogulin).

3. Prilozi

3.1. Karte

Premda prikazuju različite prostore, Valvasorove karte imaju neke zajedničke odlike. Sve su na njemačkom jeziku (što se i očekuje jer su izrađene za potrebe enciklopedije napisane također na njemačkom jeziku). Prikazuju prilično gustu hidrografsku mrežu i mrežu naselja, od vegetacije samo šume, i reljef (metoda šrafiranih krtačnjaka), no ne sadrže podatke o mreži prometnica. Na karte je ucrtao stupanjsku mrežu s minutnom podjelom i grafička mjerila.

Za potrebe enciklopedije Valvasor je izradio više zemljopisnih karata, no istaknut ćemo samo dvije najvažnije karte – kartu Kranjske (1684) i kartu Hrvatske (1685).

Zemljovid Kranjske nalazi se u 2. knjizi. U kartuši, smještenoj u gornjem desnom uglu, zapisani su osnovni podatci o karti: naziv karte, autor i mjesto njezine izrade (*Carniolia Karstia Histria et Windorum Marchia delineata et recens edita Per Ioem Weichardum Valvasor L.B. 22 Wagensbergi Carniolia*). Na lijevoj strani ucrtao je grb Kranjske. Grafičko mjerilo označio je (na kamenu iznad kojega leži dječak s fru-lom) u njemačkim miljama (*Milliaria Germanica communia*)³⁵. Kao temelj za izradu karte koristio je Merianovu kartu *Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia*, no unio je i podatke koje je sam prikupio. Granice je označio točkastom linijom.

Za potrebe prikaza hrvatskih prostora Valvasor je u 12. knjizi izradio kartu Hrvatske. Karta u lijevom gornjem uglu ima kartušu u kojoj su navedeni njezin naslov, Valvasor kao njezin autor te posveta Ivanu Seifridu Horsogenu (Herrn Johann Senfriden Horsogen). U gornjem desnom uglu smjestio je grb Kraljevine Hrvatske. Na karti je ucrtao mjerilo u dvjema različitim miljama – *Milliaria Germanica* (sred-njovjekovna mjerna jedinica za duljinu, procijenjena na 7420 m) i *Milliaria Croatica* (srednjovjekovna mjerna jedinica za duljinu, procijenjena na 2229 m) (Faričić 2012). Karta prikazuje Kraljevinu Hrvatsku u vrijeme rata s Osmanskim Carstvom. Hrvatska je prikazana u granicama od Drave (*Dravuss fluss*) i Kranjske (*Carnioliae*) na

³⁴ Izradio ga je Valvasor.

³⁵ Odgovara približno mjerilu 1: 504 500.

sjeveru, Kvarnerskoga zaljeva (*sinus Flanaticus*) na zapadu, te osmanske Hrvatske na jugu i Slavonije na istoku (*Turcica*, granica približno slijedi tokove rijeka Gacke i Korane, do Karlovca /*Carlstatto*/Kupom do Siska /*Szissek*/ zatim tokovima Česme i Velike do toka rijeke Drave zapadnije od Virovitice) koja je označena kao prostor *Totum vastatum* (sve opustošeno). Granica između Kranjske i Osmanskoga Carstva označena je točkastom linijom. Zanimljivo je da je Valvasor gotovo cijelu Istru smjestio u Kranjsku. Koristi i drugačije toponime tako Kvarnerski zaljev naziva područjem Jadranskoga mora koje se zove Flanatički zaljev (*Mare di Carnero*), Učku (*Monte Maggiore*), naziva Monte Caldiera, a otok Krk *Velia*. Prema sadržaju ova je karta vrlo slična karti Hrvatske Stjepana Glavača iz 1673. godine.

Slika 3. *Das Letzte Fünffte das ist Histereich*, karta Istre

Slika 4. Karta Kranjske

3.2. Bakrorezi

Bakrorez je grafička tehnika dubokoga tiska. Crtež koji se izrađuje ovom tehnikom urezuje se izravno na bakrenu ploču, potom se premazuje masnom bojom, koja se zatim dobro obriše pa tako boja ostaje samo u urezima. Ploča se zatim otiskuje na navlažene listove papira koji upijaju boju iz urezanih linija. Enciklopedija *Slava Vojvodine Kranjske* ima 528 bakroreza. Neki su slabije kvalitete jer su vjerojatno morali biti brzo izrađeni, a neki su izrazito kvalitetni i imaju umjetničku vrijednost. Neki su anonimni, ali većina je potpisana.

Izradu bakroreza Valvasor i njegovi suradnici započinjali su izradom skica koje su izrađivali na licu mjesta, u prirodi. Vjerojatno su uz skicu zapisivali i napomene o detaljima vezanima uz skicu koje je trebalo imati na umu prilikom izrade ploče za umnažanje. Skice su vjerojatno izrađivali perom i tušem, zatim su pripremali podlogu za grafiku, glavne obrise koje su prenosili na bakrenu ploču i poslije dovršavali unošenjem ukrasa i preostalih detalja. O Valvasorovim suradnicima već je bilo govora. U izradi ilustracija za *Slavu Vojvodine Kranjske* sudjelovali su crtači Pavao Ritter Vitezović i J. Koch, bakroresci A. Trost, Peter Werex, M. Greyscher i P. Müngersdorff, a priloge su radili J. A. Boener, J. Azelt i J. B. Rambschissl (grbovi).

Dio bakroreza, izrađenih za neko od Valvasorovih ranije objavljenih izdanja ponovno je korišten i u *Slavi Vojvodine Kranjske*. Tako je velik broj ilustracija iz 2., 3., 4., 11. i 12. knjige već korišten u atlasu Kranjske iz 1679. godine. Primjerice niz ilustracija dvoraca, već izrađenih za 2. svezak atlasa *Topografije Kranjske*, dopunio je novima i objavio ih u 11. knjizi *Slave*. No ponekad su listovi bakroreza bili izrađeni u formatu koji je bio veći od formata enciklopedije pa ih je trebalo ili obrezati ili su izrađeni novi. U svakom slučaju, Valvasorovi bakrorezi vrlo su vrijedni jer nam pružaju informacije o Kranjskoj, Istri i Liburniji u XVII. stoljeću.

Najveći broj bakroreza u enciklopediji vedute su naselja, trgovišta i dvoraca. No Valvasor bakroreze koristi i kao zorne priloge u dijelovima enciklopedije koje želi bolje ilustrirati, npr. kad objašnjava stematografiju (grbove i rodoslovlje), etnologiju (narodne i ženidbene običaje, vjeru i praznovjerja), geografiju (pejzaž Kranjske) i sl.

Slika 5. Pazin, bakrorez

Slika 6. Senj, bakrorez

Slika 7. Zagreb, bakrorez

Slika 8. Istarska narodna nošnja, bakrorez

4. Valvasor o hrvatskom kraju i ljudima

U 60. poglavlju 2. knjige Valvasor kao posljednji i peti dio Kranjske opisuje Istru (»Istrijski kraj«). Na samom početku donosi detaljan opis njezinih granica. Po njemu ona: »počinje jugoistočno, pa preko šuma i gora pokraj Vražjeg vrta (koji se u običnom govoru zove Prezid) do nad Rijeku (inače nazvanu Fiume ili Reka) do liburnijskog mora koje se zove Flanatički zaljev, od jugoistoka prema jugu tri milje uz dalmatinsku ili liburnijsku granicu. Zatim dalje prema moru uz Lovran do Brseča, od juga prema istoku četiri milje uz dalmatinsku ili liburnijsku granicu. Odavde do mora prema kopnu do preko Kršana, na jugu četiri milje uz istarsku ili mletačku granicu. Dalje do Gračišća (ili Galignana), od juga prema zapadu tri milje uz istarsku ili mletačku granicu. Idući dalje ispod Berma, od juga na jugozapad tri milje uz istarsku ili mletačku granicu. Potom okolo Tinjana pa opet natrag gore do ispod Lupoglava, opet od juga prema jugozapadu osam milja uz istarsku ili mletačku granicu. Zatim prema gorju do Golca (ili Karstberga) na Krasu, od jugozapada prema jugu četiri milje uz istarsku i mletačku granicu. Otuda opet natrag na gorje do između Novigrada i Dulne, od juga prema jugozapadu četiri milje uz granicu četvrtog dijela. Odatle ispod gore Učke prema Klani, između Klane i gore Učke sedam milja uz granicu četvrtog dijela³⁶«. Nabraja 7 gradova (Statt) – Brseč, Gračišće, Kastav, Lovran, Pazin, Pićan i Tinjan, 12 trgovišta (Marckt) – Beram, Boljun, Kršan, Kringa, Lindar, Mošćenice, Paz, Šumberg, Trviž, Veprinac, Volosko i Žminj³⁷, te Mletačku Istru – Piran, Kopar, Poreč, Rovinj, Pulu, Labin, Buzet, Motovun.

³⁶ Sušić (3/5, 1970: 87).

³⁷ *Slava vojvodine Kranjske*, 2. knj., 72. pogl.

Opisujući istarski kraj piše o zemlji (Belajskoj, Boljunskoj, Kastavskoj, Kršanskoj i Šumberskoj, Čepičkoj, oko Brda, Gračišću, Pazinu i Gradini), dolinama³⁸, bregovima (Goretin i Učka)³⁹, šumama (Borutinska, Bukovica, Cerovljanska, Grdoselska, Lug, Novaška, Previška, Veruna, Učka i Čriteš)⁴⁰, vinogradima (oko Brseča, Pićna, Boljuna, Kastva, Gradine, Kršana, Mošćenica, Paza, Veprinca, Čepića)⁴¹, rijekama i potocima (Raši, Boljunčici, Rečini)⁴², izvorima i jezerima (izvori na Učkoj i Čepičko jezero)⁴³, špiljama⁴⁴ i oblasnim kresovima pomoću kojih se najavljivala opasnost od osmanskih prodora.

U 71. poglavlju 2. knjige stanovnike Istre naziva »dvovršnjima«, odnosno razlikuje prave Istrijane od Riječana, Dalmatinaca i Liburna. Razlikuje ih po ponašanju i svakodnevnom načinu življenja. »Pravi« Istrijani nastanjuju »Pazin i tamošnju izolnu zemlju i gradove« (govori o Pazinskoj knežiji, op. a.), govore istarskim jezikom, koji je okarakterizirao kao loš talijanski ili vlaški, a mise im se čitaju na slavenskom ili dalmatinskom jeziku. Navodi kako oni žive od proizvodnje vina i maslinova ulja, u čijoj proizvodnji pomažu i »duhovnici« jer im prihodi nisu dovoljno veliki da od njih mogu živjeti. Navodi i da vino »nalazi svoje kupce i u dalekim zemljama u koje odlazi mnogo punih bačava«, te da proizvode lješnjake, koje naziva i vlaškim lješnjacima, koji se »preprodajom razvoze u strane zemlje«. Druga »vrsta« Istrijana su Riječani, Dalmatinci i Liburni. Oni govore dalmatinskim jezikom (mise im se također čitaju na slavenskom ili dalmatinskom jeziku), a nastanjuju Dalmaciju⁴⁵ i Liburniju⁴⁶ (prostor Brseča, Lovrana, Mošćenica i Kastva). Navodi da se bave ribarstvom, brodogradnjom i stočarstvom, a trguju drvetom, agrumima, bademima, smokvama i maronima, najviše s Venecijom, Ankonom i Senigalijom (tal. *Senigallia*).

U 73. poglavlju govori o vjerskom životu u Pazinskoj knežiji, Pićanskoj biskupiji i samostanima: pavlinskim (Sv. Petar u Šumi, kraj Trona i na Čepičkom jezeru), franjevačkom (Pazin) i augustinskom (Sv. Jakov /Opatija/). U istom poglavlju popisao je 21 istarsku župu i prepozituru: Berm, Brseč, Boljun, Čepić, Gračišće, Grdoselo,

³⁸ Ibid., 76. pogl.

³⁹ Ibid., 77. pogl.

⁴⁰ Ibid., 78. pogl.

⁴¹ Ibid., 79. pogl.

⁴² Ibid., 80. pogl.

⁴³ Ibid., 81. pogl.

⁴⁴ U 82. poglavlju 2. knjige navodi i priču o gorostasu koji je prema narodnim predajama stano-
vao u toj špilji, no navodi kako u priču ni sam nije povjerovao.

⁴⁵ Na Valvasorovoj karti Hrvatske Dalmacija započinje južno od grada Rijeke.

⁴⁶ Na karti Hrvatske Liburnija je prostor od Brseča do grada Rijeke.

Kastav, Kršan, Kringa, Lindar, Lovran, Lupoglav, Nova Vas, Paz, Pazin, Pićan, Stari Pazin, Trviž, Vodnjan, Vranja i Žminj.

Donosi popis dvoraca⁴⁷: Šabec i Kožljak (napušteni), Belaj, Čepić, Gradina, Lupoglav (izvan gradova i trgovišta), Gračišće, Kastav, Kršan, Lindar, Pazin, Paz, Šumberk, Veprinac (unutar grada i trgovišta) i 15 važnijih sela.

Govor, navike i običaje Istrijana opisuje i u 10. poglavlju 6. knjige. Tekst započinje detaljnim opisom vanjskog izgleda Istrijana, koje opisuje ovako: »Ne puštaju vitica na glavi, pa režu kosu i samo sprijeda s obje strane nad ušima ostave po jednu viticu. Zbog toga nema razloga za sumnju da bi potjecali od Langobarda jer njihove kratke brade očito svjedoče protivno. Neki stavljaju klobuke, a neki samo male kape ili barete učinjene od klobučine. Sprijeda na hlačama muškarci nose nekakav veliki tobolac. Žene ne nose na glavi peče (ili vela) već ovijaju glavu dugom ali pristojno nabranom platnenom tkaninom. Namjesto postola i žene i muškarci većinom nose opanke (a to su postole koje imaju samo potplat te su pričvršćene na nogu remenom ili vrpcom, a to isto nose i Hrvati)⁴⁸.« Navodi kako obično nastanjuju prostrana sela, a stanuju u kućama u kojima se nalaze samo ognjišta. Potanko opisuje njihove svadbene običaje (prošnja mladenke, zaruke, vjenčanje, zdravice, izricanje blagoslova, večeru) i s njima povezana praznovjerja. Opisuje i bizarne običaje poput onoga da nevjesta i sve žene s njom u rodu nakon vjenčanja čupaju mladoženji kosu sve dok ne izađu iz crkve ili da za vrijeme prošnje udovca ili udovice izbijaju velike tučnjave pa bi (udovci ili udovice) obično unajmili dvanaest, do petnaest vojnika da razdvajaju one koji sudjeluju u tučnjavama. Piše i o uskrsnim običajima, običajima povezanima sa sprovodima i praznovjerjima povezanima uz štrigone⁴⁹ (vjerovanje u čarobnjake i vješce koji djeci piju krv), koji u ponoć obljubljuju udovice i udane žene, o otvaranju njihovih grobova i unakazivanju njihovih tijela. Valvasor navodi čak i primjere osakaćivanja nekoliko štrigona u Istri (npr. u Kringi 1672. godine).

Liburne opisuje ovako: »Ti se, dakle, Liburni moraju dobro držati na uzdi budući da je to surov i divlji puk. Kad ne bi, naime, živjeli u strahu, ne bi nijedan putnik bio od njih siguran (iako je takva njihova slava već prilično zastarjela), ali ja ipak ne bih htio tu izreku primijeniti na sve i svakoga⁵⁰.« Njihov vanjski izgled opisuje ovako: »Nose dugu kosu a neki samo čuperak kose, kiku ili kitu, kao i Hrvati. Puštaju da im brada raste samo gore, a nikako dolje oko podbratka⁵¹.« Opisuje i nji-

⁴⁷ *Slava vojvodine Kranjske*, 2. knj., 74. i 75. pogl.

⁴⁸ Sušić (3/5, 1970: 90).

⁴⁹ Valvasor priče o štrigonima smatra neistinitima; navodi da riječ štrigon čini se potječe od lat. *strix*: sova, za koju su Rimljani vjerovali da siše krv djeci i dojiljama.

⁵⁰ Sušić (11, 1970: 100).

⁵¹ *Ibid.* (6, 1970: 114).

hove svadbene običaje (potpuno drukčije od »pravih« Istrijana), običaje vezane uz krštenje djece i sprovode. Piše o načinu na koji roditelji odgajaju djecu. Navodi i neke neobične običaje: »ako te ljude spopadne neka bolest, drže da je lijek da ne trebaju nikakva lijeka, pa tako ništa i ne rade, već cijene kao najbolji lijek što puste bolesniku da čini po svom teku i pohoti⁵²«.

U II. knjizi, osim o kranjskim, piše i o istarskim gradovima, trgovištima, kaštelima i samostanima. Kod opisa naselja obično donosi osnovne podatke o nazivu⁵³, zatim udaljenost od Ljubljane i nekog od većih naselja u okolici, geografski položaj te neke njegove posebnosti (karakteristike njegova stanovništva, djelatnosti kojima se ono bavi, vrstu tla, izborni proces za župana ili suca i sl.) te podatke o njegovim vladnicima.

Tablica 2. Popis toponima na hrvatskom, njemačkom i kranjskom jeziku

vrsta naselja	hrvatski naziv	njemački naziv	kranjski naziv
dvorac	Belaj	Bellan	Belai
trgovište	Beram	Vermo	Beram
trgovište	Boljun	Boglion	Bolun
grad	Brseč	Berschetzh	Berseč
dvorac	Čepić	Zepitsch	Čepić
grad (i dvorac)	Gračišće	Gallignana	Galigniana, Galliniana
dvorac	Gradina	Gradina	Gradina
grad (i dvorac)	Kastav	Khöstau (Castua)	Kastau
dvorac	Kašćerga	Keisersfeld	
trgovište (i dvorac)	Klana	Claan (Khlan)	Clano
dvorac	Kožljak	Wachsenstein	Cosgliaco
trgovište	Kringa	Krinck	Kringa
trgovište (i dvorac)	Kršan	Kerschlan	Chérsan
trgovište (i dvorac)	Lindar	Lindar (Lindär)	Lindar
grad	Lovran	Laurana (Lourana)	Lourana
dvorac	Lupoglav	Mährenfels	Lipoglav
trgovište	Mošćenice	Moschenize	Mošćenice
opatija	Opatija	S. Jacob am Meer	Abatia
trgovište (i dvorac)	Paz	Pasberg (Pass)	Paz
grad (i dvorac)	Pazin	Mitterburg	Pasen
grad	Pičan	Biben	Pitschem
dvorac	Šabec	Schäbez	Šabec
dvorac	Škalnica	Scalniza	Scaliza

⁵² Ibid. (6, 1970: 117).

⁵³ Prilikom izrade popisa toponima (tablica 2.) za prostor Istre i Liburnije uočene su nedosljednosti u navođenju topografskih naziva.

trgovište (i dvorac)	Šumberk	Schumberg (Schönberg, Schumbërk)	Schumberk
grad	Tinjan	Antignana	Antinjana
trgovište	Trviž	Terviso	Tervis
trgovište (i dvorac)	Veprinac	Vapriniz (Veprinez)	Vaprinëz (Vaprinaz)
trgovište	Volosko	Volovska	Volovska
trgovište	Žminj	Swingk, Ismin	Shmin

Izvor: *Slava Vojvodine Kranjske*, 72. poglavlje 2. knjige i II. knjiga.

Daljnji tekst podrobnije se bavi Valvasorovim opisom Kastva (središte Kastavske gospoštije), Pazina (središte Pazinske knežije) i Senja (uz koji je Valvasor vjerojatno emocionalno vezan, jer se radi o Vitezovićevu rodnom mjestu i mjestu u kojemu je služio kao vojnik 1663–64. godine, pa ga posebno detaljno obrađuje).

Kastav. Položaj grada i kaštela Kastav smješta »u Liburniji jedanaest milja od Ljubljane, a samo jednu od grada Rijeke, na visoku brijegu nad kojim se diže još mnogo viši brijeg, naime, takozvana Učka, a u području je Jadranskog mora koje se zove Flanatički zaljev⁵⁴.« Podrijetlo njegova naziva pronalazi u legendi po kojoj mu je ime dala ilirska kraljica Teuta, po čijoj zapovijedi u grad nije smio ući ni jedan nekrepnosni vitez (lat. *castus*: čist), no kako ni sam nije uvjeren u ovu legendu, podrijetlo imena traži i u drugim izvorima, pa je čak sklon vjerovati da naziv potječe od kestinja, kostanja (liburnijski *kastan*), no priznaje da je to samo puko nagađanje. Granice Kastva na potoku su Rečini, a graniči i s Gutnikom, mletačkom Istrom, grofovijom Pazin i Kvarnerskim zaljevom. Pripadaju mu posjedi: luka Volosko i trgovišta Mošćenice i Veprinac. Povijest gospoštije započinje vladavinom liburnijske kraljice Teute, taj prostor poslije naseljavaju Grci i Rimljani, a u novije vrijeme njome vladaju grofovi Walsee⁵⁵ koji su ju predali austrijskoj vlasti (prema Valvasorovim podatcima oko 1400. godine), koja ju uz ostale posjede priključuje vojvodini Kranjskoj. Ferdinand II. prodao ju je grofu Baltazaru Tanhausenu, koji ju je predao Družbi Isusovoj. Navodi da je kastavskim posjedom upravljao kapetan⁵⁶, gradom Kastvom dvojica sudaca, crkvenu vlast imao je pulski biskup. O stanovništvu Kastva nema lijepo mišljenje: »Njihova obijest i tvrdokornost htjele su biti nesputane i bez uda. A oni bi još i danas rado tako živjeli po svojoj glavi i volji, da im se ne stavljaju granice i ograde.

⁵⁴ Sušić (7, 1970: 73).

⁵⁵ Walsee, von (hrv. Favalići), srednjovjekovna obitelj podrijetlom iz Bavarске s posjedima u Istri. Ministerijali Habsburgovaca. U rodbinskim vezama s Devinskom gospodom. Nakon izumiranja Devinskih (1399) preuzimaju njihove posjede u sjevernoj Istri, na Krasu i u Primorju, od Rijeke do Brseča (Kvarnerska gospoštija). U zalogu imaju i Istarsku knežiju (od 1407).

⁵⁶ Donosi detaljan popis kapetana koji su kastavskim posjedom vladali od 1466. do 1685. godine.

Budući da ti ljudi obično mrze zakon i pravo, smatraju da im se njima steže prava sreća, ali sebi dopuštaju da im zakone propisuju njihove neobuzdane strasti. Tuže se da su im propale stare povlastice kad im se ne dopusti da otimaju i ubijaju, već ih se u tome priječi pod prijetnjom krvnika⁵⁷«, a o ženama Kastavštine mišljenje mu je još i lošije, pa ih smatra strašnima i divljima, te ih samo zbog nekolicine dobrodušnih ne može sve prozvati »divljim furijama«. Navodi da župa Kastav ima 6000 »duša«. Nadalje opisuje čvrstu Kastavsku utvrdu, gospodarske djelatnosti kojima se stanovništvo bavi, narodne običaje, svakodnevni način života, sudsku vlast, crkvene procesije te zanimljive priče iz prošlosti.

Pazin. Položaj grada u enciklopediji opisan je šturo: »leži u Istri, jedanaest milja daleko od Ljubljane⁵⁸«. No to je ujedno i najtočnija i sažeta informacija jer Valvasorova Istra upravo je taj središnji dio oko Pazina, u historiografiji nazivan Pazinska knežija, odnosno grofovija Pazin, kako ju Valvasor naziva. Na početku detaljno opisuje gospodare Pazina, gospodu Mitterburg, a navodi da su njezini vlasnici bili i akvilejski patrijarh (1011), grofovi Gorički (1355 do izumiranja roda), Habsburgovci, grofovi Flangini (od 1644), knez Ferdinand Portia, Kranjska te najzad pazinski grof postaje 1667. Ivan Vajkard Auersperg⁵⁹. Svakim gradom ili trgovištem upravljaju župan i 12 sudaca, koji se biraju demokratskim putem⁶⁰, a svima njima upravlja od pazinskoga grofa odabrani kapetan⁶¹. Crkvenu vlast imao je biskup pićanski. Navodi kako grofovija vlada brojnim gradovima (Brseč, Gračišće, Lovran, Pazin, Pićan i Tinjan), trgovištima (Beram, Boljun, Kršan, Kringa, Lindar, Paz, Šumberk, Trviž i Žminj) i posjedima (Belaj, Čepić, Kožljak). Na području grofovije nalazilo se 28 župa, 4 samostana i 2 beneficija. Kraj opisuje kao ugodan, a zemlju kao bogatu vinovom lozom, vinom, voćem, žitom i drugim užitcima (»Vinogradi daju najskuplja crvena i bijela vina. Zemlja daje najbolje žito, s maslina kaplje ulje, a tu se nalazi i mnogo svakovrsnih raslina i voćaka čime se inače diči Italija«⁶²).

⁵⁷ Sušić (7, 1970: 77).

⁵⁸ Ibid. (10, 1970: 78).

⁵⁹ Auersperg, Johann Weikhard (Ivan Vajkard) (Schloss Seisenberg / Žužemberk, II. III. 1615 – Ljubljana, II. XI. 1677), herceg od Münsterberga. Sa suprugom, groficom Marijom Katarinom (Marie Katarine) von Losenstein, imao je pet kćeri i tri sina, od kojih su dvojica starijih sinova Ivan Ferdinand (Johann Ferdinand) i Franjo Karlo (Franz Karl), u dogovoru s Habsburgovcima, prodali 1701. Pazinsku grofoviju Komori Unutarne Austrije kako bi god. 1708. car Josip I. s markizom Herkulom Josipom (Ercole Giuseppe) Turinettijem di Prié e Pancalieri obavio zamjenu međumirskog vlastelinstva s ovim u Istri.

⁶⁰ Na isti način (glasovanjem) izabiru se i gradski vratar, panduri, sudski sluge, crkvenjaci, crkveni sluge, mežnjari i općinski kovač.

⁶¹ Donosi popis kapetana od 1482. do 1689 (kad je objavljena enciklopedija).

⁶² Sušić (10, 1970: 80).

Senj. Senj (Zeng) opisuje kao slobodan kraljevski grad koji se nalazi na moru, u Flanatičkome zaljevu: »Leži na Jadranskom moru u Dalmaciji, koja graniči s Morlakijom⁶³. To je zadnje mjesto prema Turskoj. Taj grad i utvrda Senj ne leži u ravnici već je prilično brdovit, ali je ipak velik.« Spominje i tamošnji jak vjetar (buru). Smatra da su grad osnovali rimski Gali. Opisuje da je opasan velikim i jakim prstenastim zidom s velikim i čvrstim tornjevima. Spominje i utvrdu u blizini grada koju naziva Gornja fortica (koja se nekad nazivala Fortica Nehaj). Opisuje vojsku i njezine zapovjednike u Senju i Nehaju. Hrabrost Senjana (izvršni junaci i hrabri vojnici) smatra odlikom po kojoj je grad poznat i zbog koje ga se naziva borilištem ili poprištem junaka (bore se kao »raspuštene bijesne furije i đavoli«). Nije čudno da se tako ratoboran i smion puk bavio gusarstvom (Rimljani su bili prisiljeni oduzeti im sve brodovlje). Opisuje borbe Senjana s Osmanlijama, Mlečanima i Tatarima i pomalo neobičnu priču o grobu gorostasa, zapravo mladića koji se dao zazidati u gradske zidine kako bi grad bio »siguran i neosvojiv od svih neprijatelja«. Navodi da je gradom upravljao nadkapetan⁶⁴, a crkvenu vlast imao je tamošnji biskup. Opisuje ustrojstvo uprave (nakon kralja, vlast prelazi na bana ili nadkapetana) i sadržaj Senjskoga statuta. Iako su svi stanovnici rimokatolici, neobično mu je što imaju mnoštvo praznovjernih običaja poput onih vezanih za pokapanje mrtvih, na Badnjak, Božić, Novu godinu, Pepelnicu, mesopusno maškaranje, dječji rat u korizmi i koledanje (paljenje kolede). Stanovnike oko Senja naziva Vlasima. Opisujući njihove kuće piše da kućnog namještaja nemaju puno, ali zato u obilju imaju različitog oružja (puške, pištolje, sablje, karabinke, sjekire, maljeve, buzdovane, koplja), koje im je najveći ukras i koje vješaju po odajama. Jezik kojim govore naziva dalmatinskim, a koriste tri različita pisma: glagoljicu (u sakralnim spisima), ćirilicu (za korespondenciju s Osmanlijama) i latinicu (u svakodnevnom životu). Pri kraju članka glorificira Vitezovića⁶⁵, kojega opisuje sljedećim riječima: »Da tko ne bi mislio da u Senju žive samo glodači željeza i hrabri junaci, ali ne i pametne i umjetnosti sklone glave, imam poseban dokaz da je mnogo Senjana sposobno za takvo eruditsko pero kao i za junački mač, ovdje ukazujem na senjskoga plemića, koji je sada vitez, doista gospodin Ritter, koji mi je drag radi svoje izvrsnosti, bistrog uma i učena pera, vitez je po imenu i hrabrosti« (Rupel 1951: 291).

⁶³ Morlaci, naziv za kontinentalno stanovništvo mletačke Dalmacije. Naziv se koristi u različitim kontekstima, a ovdje vjerojatno označava zemljopisni naziv koji se koristi za kraj podno Velebita (*Morlachia*). Inače Velebit je nazivan Planinom Morlaka (*Montagne della Morlacca*), a Velebitski kanal Morlačkim kanalom (*Canale della Morlacca*).

⁶⁴ Kao nadkapetane spominje Herberta Auersperga, Ivana Fernbergera, Jošt Josipa Thurna, Furia Malzu i Danijela Francola.

⁶⁵ Osim u 12. knjizi (str. 32. i 90–92.), Valvasor Vitezovića spominje i u 6. knjizi (str. 362).

Također navodi i popis njegovih objavljenih⁶⁶ i neobjavljenih⁶⁷ knjiga. Spominje i Marka Antonija Dominisa⁶⁸ i Jakova Krznarića.

Valvasor je 12. knjigu nazvao *O turskim i kršćanskim graničnim mjestima prema Kranjskoj*, u kojoj opisuje⁶⁹ četiri krajine (Slavonsku, Bansku, Hrvatsku i Morsku /Primorsku/), glavni grad Hrvatske (Agram), hrvatske granične utvrde, Karlovac, Budački, tvrđavu Siget, te gradove Brinje i Rijeku.

Glavni grad Hrvatske je Zagrabia, njemački Agram ili hrvatski Zagreb. Na-pominje da se sastoji od dva dijela, te opisuje Kaptol, stolnu crkvu sv. Stjepana, sajmo-ve, jezuitski kolegij, potres 6. ožujka 1502. godine, u kojemu je crkva sv. Marka sruše-na do temelja⁷⁰, potres 1606., spaljivanje vještica 1686. u okolici Zagreba i prodor Osmanlija 13. kolovoza 1556. godine.

Opisao je izgled tvrđave Siget, sukobe hrvatske i osmanske vojske u kolovozu i rujnu 1566., pad Sigeta (7. IX. 1566) te smrt Nikole Zrinskog i 2500 njegovih vojnika koji su poginuli braneći utvrdu Siget od osmanske vojske (koju je predvodio sultan Sulejman II. Veličanstveni).

Karlovac, »glavna tvrđava u Hrvatskoj«, generalat je Hrvatske i Morske kra-jine. Opisuje ga kao prilično veliko mjesto koje ima široke trgove i duge ulice. Opisu-je izgled grada (kuće, crkve), podrijetlo imena Karlovac, položaj tvrđave i način na koji je izgrađena, njezinih 6 bastiona (navodi im i nazive: Banski, Koruški, Kranjski, Turjaški /Auerspergov/ te grofova Zrinskog i Thurna), daje informaciju da generali stanuju u utvrdi Dobovec⁷¹, a opisuje i lošu kvalitetu vode.

Pri opisu osmanskih upada, u 15. knjizi spominje i Sisačku bitku⁷² (1593), koju prikazuje i bakrorezom⁷³. Sisačka tvrđava imala je strateški važan položaj u obrani

⁶⁶ 13 djela koja je objavio u Beču i Ljubljani u razdoblju 1681–87. godine.

⁶⁷ Nabraja 16 rukopisa.

⁶⁸ Dominis, Markantun de (Marko Antun, Marko Antonije) (Rab, 1560 – Rim, 8. IX. 1624), hr-vatski teolog, znanstvenik i nadbiskup (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15866>, pristup-ljeno 1. X. 2013).

⁶⁹ E. Francisci na početku 1. poglavlja u bilješki napominje kako je, da bi što prije završio ovo poglavlje, potražio pomoć još jednog »učenog pera«. Ne navodi tko bi to mogao biti, stoga možemo samo nagađati da je to bio Pavao Ritter Vitezović.

⁷⁰ Valvasor pogrešno navodi da se crkva sv. Marka srušila do temelja. Prema Zagrebačkom lek-sikonu, 2001. (natuknica crkva sv. Marka), stradao je samo njezin toranj.

⁷¹ Vjerojatno srednjovjekovni grad Dubovac (XIII–XVI. st.) koji se nalazio izvan tvrđave.

⁷² Sisačka bitka (15–22. VI. 1593), bitka za sisačku utvrdu između habsburške i osmanske vojske, završila porazom Osmanlija.

⁷³ Bakrorez nosi naslov *Carnioliae victoria ab Hassan Basha gloriosissime Reportata 22 Iuny 1593*.

hrvatskog prostora, koji se u historiografiji naziva *reliquiae reliquiarum*. Osvajanje sisačke tvrđave značilo je daljnje osmansko pustošenje sjeverozapadne Hrvatske, Kranjske i ostalih habsburških zemalja. Stoga ovom pobjedom nije ostvarena samo prekretnica u ravnoteži snaga između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, nego je podignut i moral kršćanske vojske.

5. Pretisci

Nakon što je enciklopedija objavljena 1689. godine, objavljeno je još nekoliko pretisaka. Prva dva sveska (prvog pretiska) objavljena su 1877, a druga dva između 1887. i 1879 (u Novom mestu). Urednik izdanja (u izvorniku Erasmus Francisci) tada je bio Janez Krajec, ujedno izdavač i tiskar (suizdavači su bili Josip Pfeifer i Vinc. Novak). Osim izvornoga teksta, ovaj pretisak sadrži dva članka Petera Radicsa i popis pretplatnika (830 imena, među kojima su i predstavnici slovenske kulturne i političke elite). U odnosu na prvo izdanje enciklopedija je promijenila format, ali ilustracije i prilozi ostali su isti. Treće izdanje faksimilni je pretisak, objavljen između 1971–73. u Mladinskoj knjizi, koji je uredio i predgovor mu napisao Branko Reisp. Mirko Rupel prvi je skupio i uredio te preveo pojedine odlomke i poglavlja Valvasorove *Slave Vojvodine Kranjske* i nekih drugih Valvasorovih djela s njemačkoga na slovenski i objavio ih 1936. u Valvasorjevu berilu, I. Ponovljena izdanja objavljena su 1951. i 1969. Od 2009. Državni zavod Kranjske i Javni zavod Bogenšperk zajednički su surađivali na projektu prevođenja cjelokupne enciklopedije, koja je 2012. objavljena na slovenskom (2013. očekuje se objavljivanje dodatka, *Studie Valvasoriane*, koja bi pomogla u boljem razumijevanju enciklopedije *Slava Vojvodine Kranjske*).

Zaključak

Slava Vojvodine Kranjske pravo je umjetničko i spisateljsko djelo vremena u kojem je nastalo, a Janez Vajkard Valvasor pokazao se kao vrstan geograf, topograf, povjesničar, etnograf, heraldičar, leksikograf, bakrorezac i tiskar. Iako je zbog visokih troškova izrade enciklopedije morao prodati dvorac i sve svoje zbirke, te na kraju osiromašen umro, iza sebe je ostavio vrijedno djelo koje i danas može poslužiti istraživačima u promišljanju i stjecanju spoznaja o onodobnoj Kranjskoj, Istri i Liburniji. Iako se na prvi pogled može steći dojam kako je enciklopedija pisana za široke potrebe (što je vjerojatno i bio Valvasorov cilj) te se kao takva drži opisivanja građe koja danas ne bi pronašla svoje mjesto u enciklopediji (legende, bajke i sl.), Valvasor je za dio njezina sadržaja (istraživanje Cerkniskoga jezera) dobio javno priznanje londonskoga Royal Societyja na temelju kojega je 1687. primljen za njezina člana.

Iako se drži abecednoga reda, Valvasorova enciklopedija koncipirana je potpuno drugačije od današnjih. Ima 15 cjelina (knjiga), unutar kojih svako od poglavlja

obrađuje pojedini segment. Kako bi čitateljima pojasnio neke događaje, približio im neki kraj ili opisao njegove stanovnike, često donosi legende (priče), za koje ponekad navodi kako ni sam u njih ne vjeruje. Tako nisu rijetki ni osobni komentari Valvasora i Franciscija u kojima iznose vlastita neslaganja ili drugačiji pogled na neke događaje.

Tijekom rada na enciklopediji nastala je i bogata grafička zbirka, koja se sastoji od 18 svezaka (jedan je izgubljen), folijanata, svaki sa 300 do 400 listova bakropisa, drvoreza i crteža, kožom uvezanih. Sličnost s enciklopedijom su naslovni listovi, koji su kao i enciklopedija pisani njemačkim jezikom i donose kratak sadržaj sveska. Grafička zbirka i enciklopedija slične su djelomice i po sadržaju. Naime zbirka od 6. do 18. sveska donosi bakroreze narodnih nošnji, seljaka, krabulja, portreta, topografija, zemljovida, gradova, luka, bitaka, ptica, lova i cvijeća. Ukratko svega onoga čime se i enciklopedija bavi. Knjižnicu (10 000 svezaka) i grafičku zbirku 1690. kupio je zagrebački biskup A. Ignacije Mikulić⁷⁴ i tako utemeljio Metropolitansku knjižnicu (knjižnicu Zagrebačke nadbiskupije), koja se danas nalazi u sklopu Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu.

Valvasorov sustavan i koncizan rad, a prije svega vrlo vjerojatno i velika ljubav prema onomu što je radio, rezultirali su enciklopedijom kakvu do njega nitko za taj prostor nije izradio. Ovakve su enciklopedije i u Europi onoga vremena rijetke, a kad se uzme u obzir nesigurno vrijeme (prodori Osmanlija) i prostor na kojem je nastajala, njezina vrijednost još je veća.

Valvasor je po svemu sudeći imao malo enciklopedijskih djela koja je mogao koristiti kao uzore. To su možda bile *Enciklopedija razlučena u sedam svezaka* njemačkog teologa i filozofa Johanna Heinricha Alsteda ili *Opći povijesno-zemljopisno-kronološko-pjesničko-filološki leksikon* baselskoga profesora povijesti J. J. Hofmanna. Kod Vincenza Marije Coronellija mogao je upoznati enciklopediju s abecednim rasporedom natuknica (kakav je i sam koristio). No manjkavost svih tih prvih enciklopedija očituje se u mnoštvu netočnih podataka, pa je Valvasorov terenski rad zasigurno uvelike eliminirao ovakvu opasnost (premda ih ni njegova enciklopedija zasigurno nije mimoišla). Osim terenskih istraživanja, Valvasor je nastojao koristiti i primarne izvore (listove rukopisnih kronika samostana te gradskih i državnih arhiva) kako bi svojim čitateljima mogao prenijeti pouzdane informacije, no i sam priznaje da nije uvijek bio uspješan u njihovu pronalaženju. Tek nakon Valvasorove smrti započinje stoljeće enciklopedizma i europske enciklopedike, vrijeme Diderotove francuske te kasnije britanske enciklopedije, objavljenih 62, odnosno 82 godine nakon Valvasorove enciklopedije. Dio njihova sadržaja ima dodirne točke s Valvasorovom enciklopedijom koje se očituju u obilju ilustracija (bakrorezi), sustavnom na-

⁷⁴ Glasnik Muzejskega društva za Sloveniju, 1928., br. 9., iznosi potpuno drugačije detalje o tome kako je Valvasorova grafička zbirka došla u Zagreb.

vođenju faktografskih podataka koji su u duhu prosvjetiteljstva oštroj kritici izložili sve oblike praznovjerja (koji nisu bili rijetkost). One obrađuju podatke s područja povijesti, zemljopisa i mineralogije, te biografije znamenitih pojedinaca. U Hrvatskoj leksikografiji toga doba nedostaje enciklopedijskih djela, a prvi pravi datira tek dva stoljeća kasnije kada je objavljena Hrvatska enciklopedija (1887–90) u dva sveska, a koju su Ivan Zoch i Josip Mencin izdali u Osijeku.

Bliska suradnja ove dvojice polihistora, Valvasora i Vitezovića, bila je kratkotrajna, no utjecala je na Vitezovića i obilježila njegov rad u cijelosti. Iako nije bio u prilici izraditi enciklopediju kakvu je izradio Valvasor, Vitezović je iskazao takva nastojanja. Poput Valvasora pisao je kronike, izrađivao geografske karte, bavio se tiskarstvom. No najbolji primjer oponašanja »učitelja« pronalazimo u spisu *Hrvatska oživljena pod vlašću velikog cara Leopolda u opisu viteza Pavla Rittera*, u kojem Vitezović navodi kako je to samo programatski spis, nacrt, *prodromus*, za puno veće djelo u kojemu namjerava popisati »sva kraljevstva i pokrajine čitavoga starog i novog Ilirika, znamenitije gradove i gradine, znamenja svakoga od njih, prirodu tla, običaje i seobe naroda, osobite rijetkosti« (Pleše, 1997: 71). Premda se radi o različitim prostorima, koncepcija rada podsjeća na Valvasorovu koncepciju na temelju koje je izrađena četverosveščana enciklopedija *Slava Vojvodine Kranjske*.

Valvasor je u *Slavi Vojvodine Kranjske* na jednom mjestu, čak i za današnje prilike, sakupio veliku količinu znanja koja i danas uspješno svjedoči o njegovu vremenu. Njezinu vrijednost prepoznali su svi koji istražuju prostor kojim se Valvasor bavio, ali vjerojatno je najvrednija Sloveniji, kojoj služi ne samo kao vrijedno enciklopedijsko djelo (prva slovenska enciklopedija), nego i kao svojevrsan kulturno-povijesni spomenik bez kojega ne može proći ni jedno istraživanje njezine prošlosti.

VALVASOR, VITEZOVIĆ AND THE GLORY OF THE DUCHY OF CARNIOLA

Mihela Melem Hajdarović

The Miroslav Krleža Institute of Lexicography

ABSTRACT: Since 1678 Bogenšperk Castle was a cultural centre where Valvasor established a rich library, founded a workshop and a printing press for copperplate engraving, gathered a number of masters (painters, and copperplate engravers) from Holland and Germany, as well as writers (among them was Pavao Ritter Vitezović) who cooperated on the capital encyclopaedia *The Glory of the Duchy of Carniola*, published in 1689 in four volumes. That encyclopaedia remains an important source for geographical, historical and ethnographical research of the area of Carniola, Istria and Liburnia.

Keywords: *Johann Weikhard von Valvasor; Pavao Ritter Vitezović; The Glory of the Duchy of Carniola; Carniola; Istria; encyclopaedia; copperplate engraving; maps*

IZVORI

- Slava Vojvodine Kranjske** (*Die Ehre des Herzogthums Crain*), Nürnberg 1689.
Slovensko rodoslovno društvo (<http://www.genealogy.si>, pristupljeno 1. VII. 2013).
Valvasor, Ivan Weikhard: O Kastvu i Kastavcima. *Dometi* 3(1970) 7, str. 73–82.
Valvasor, Ivan Weikhard: O Senju i Senjanima. *Dometi* 3(1970) 8, str. 78–93.
Valvasor, Ivan Weikhard: Dva liburnijska kaštela. *Dometi* 3(1970) 11, str. 97–100.

LITERATURA

- Bilić**, Josip, **Ivanković**, Hrvoje (ur.): Crkva sv. Marka. Zagrebački leksikon, sv. 1. Zagreb 2001, str. 109–111.
Blažević, Zrinka: Vitezović, Ritter Pavao. *Hrvatska književna enciklopedija*. Zagreb 2012, str. 435–437.
Bratulić, Josip: *Pavao Ritter Vitezović, izbor iz djela*. Zagreb 1994.
Bratulić, Josip: Valvasor o Istri i Hrvatskoj. *Hrvatska revija* 9(2009) 4, str. 90–95.
Faričić, Josip: *Sustavi mjernih jedinica relevantnih za geografiju i kartografiju*, Zadar, 2012.
Glasnik Muzejskega društva za Sloveniju, 1928., br. 9.
Glonar, Joža: Francisci Erasmus. *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. (elektronsko izdanje), Ljubljana 2009.
Klaić, Vjekoslav: Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.). Zagreb 1914.
Melem Hajdarović, Mihela: Kartograf Pavao Ritter Vitezović, povodom 300-te obljetnice smrti. *Geografski horizont*, 59(2013) 2, str. 65–76.
Miklavčič, Maks: Sisentschelli, Jožef. *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. (elektronsko izdanje), Ljubljana 2009.
Pleše, Zlatko: Ritter Vitezović, Pavao: Oživjela Hrvatska. Zagreb, 1997.
Reisp, Branko: Valvasor Janez Vajkard. *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*. (elektronsko izdanje), Ljubljana 2009.
Rupel, Mirko: *Valvasorjevo berilo*. Ljubljana 1951.
Sušić, Zvonimir: Rijeka u Valvasorovu dijelu. *Dometi* 3(1970) 3–4, str. 156–167.
Sušić, Zvonimir: Valvasor o Istranima. *Dometi* 3(1970) 5, str. 87–99.

Sušić, Zvonimir: Valvasor o Liburniji. *Dometi* 3(1970) 6, str. 114–123.

Sušić, Zvonimir: Valvasor o Istri. *Dometi* 3(1970) 10, str. 69–87.

Ubel, Stela: Grafički radovi. U: *Izložba djela Pavla Vitezovića*, Zagreb 1952, str. 34–37.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6687>, pristupljeno 1. X. 2013.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15866>, pristupljeno 1. X. 2013.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30748>, pristupljeno 1. X. 2013.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33735>, pristupljeno 1. X. 2013.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55422>, pristupljeno 1. X. 2013.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63795>, pristupljeno 1. X. 2013.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64910>, pristupljeno 1. X. 2013.